

Gábor Pálné

Életrajz

A mi családunk Győrből való. Mindnyájan ott éltünk. A nagypapámra nem nagyon emlékszem, azt tudom, hogy fiatalon, 58 éves korában halt meg, 1930 körül. A nagymamám túlélte őt, őt velünk deportálták. Az anyai nagypapát Egermann Józsefnek hívták. Utazó volt. Nagyon jóképű ember volt, arra emlékszem, és hogy nagyon szerette a családját. A nagymamát Schwartz Herminának hívták, az 1870-es években született. Nem tanult ki semmilyen szakmát, háztartásbeli volt.

A nagyszüleim Győrben a Vasút utca 4-ben laktak. Ez akkoriban nem volt kimondottan zsidó környék. A nagypapáék minden zsidó ünnepet megtartottak. Volt Ros Hasóne, a Jam Kipur, sátorosünnep, és minden pénteken este gyertyagyújtás volt nálunk is és a nagyszüleimnél is. Ha jól emlékszem, nem volt kóser a konyha, de libaszírral főztek csak. Szóval anyám is és a nagyszülőm, az anyám családja is, de biztos, hogy megették a disznóhúst. Nem tudok rá konkrétan igent vagy nemet mondani, de libaszírral főztek, azt tudom. A nagymamámnak volt egy testvére, akit Resowsky Bélának hívtak – Ausztriában felvett egy új nevet –, és Bécsben élt a hitleri megszállásig [lásd: Anschluss]. Cipőüzlete volt. Édesanyám ott született 1904. május 1-jén, Bécsben. De hogy hogyan került oda a nagymamám, bevallom őszintén, nem is tudom. Aztán Bélának el kellett menekülnie Bécsből, és csak annyit tudok róla, hogy lett két lánya és egy fiú, akik az Anschluss után mind széjjelszóródtak a világban. Állítólag az egyik lány Angliába ment, a fiú – Hanzi – Argentínába, a másik lány pedig állítólag Amerikába. Nem tudunk róluk.

Nekik négy gyerekük lett. Anyámon kívül három. Volt egy lány, a Lili. S volt egy fiútestvére, aki a szülés után meghalt, tehát a nevét sem tudom, és volt még egy fiú, Jenő, az anyám öccse, ő 1908-ban született, és most hat éve halt meg. Ő is Győrött élt.

Apám családja Bőnyrétalapon élt, ez Győr mellett egy kis falu [Bőnyrétalap – Győr vm.-i nagyközség, 1910-ben 2500 lakossal. – A szerk.]. Ott volt a családnak egy szatócsüzlete. A nagyapát Abelesz Sámuelnek hívták. Nem emlékszem a nagymamámra, azt tudom, hogy Idának hívták; korán meghalt, még hamarabb, mint a nagypapa. Azt tudom, hogy parókát hordott. Én csak néhányszor jártam náluk. Olyan igazi parasztok voltak, illetve annyival előkelőbbek, hogy nekik kocsmájuk is volt meg az üzlet, a földjeik mellett. A földet nem ők művelték, és ha jól emlékszem, állataik is voltak. Ő vallásos zsidó volt, ortodox a mai értelemben. Ott a faluban minden nap imádkoztak a férfiak, de ha jól emlékszem, templom nem volt, valahova eljártak az ünnepeken, persze gyalog [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. Mi autóval mentünk hozzájuk, mert az apám

a Sztár-garázsban dolgozott mint főkönyvelő, és onnan kapott autót. Akkor költözött be a nagypapa, mikor már nagyon megöregedett, meg nem bírta egyedül. Ott halt meg a Vasút utcában, arra emlékszem, mert szegény anyám mindig mondta, hogy mindig nagyon nyögött, fájdalmai voltak – nem tudom, miben halt meg –, és én ahányszor megkérdezték, hogy megyek-e a nagypapához, én leültem és elkezdtem nyögni, mint ahogy ő nyögött. Hát olyan három éves lehettem, mikor meghalt.

Apámék kilencen voltak testvérek. Apám volt a legidősebb. Az egyik volt a Géza, aki kiment Olaszországba, és építész-mérnök lett, és kivitette a másik fiútestvérét, az Imrét, aki egészen a német megszállásig Milánóban élt. Beszért angolul, franciául, németül, olaszul, spanyolul és magyarul. És amikor a megszállás volt, az Imre nem jöhetett haza, mert katonaság elől szökött ki, és a Géza kitaníttatta, és banktisztviselő lett. Majd amikor a Mussolini éra kezdődött Olaszországban Imre – ő akkor még nőtlen volt –, elment Ausztráliába, és Sidneyben halt meg körülbelül olyan 1953-54-55-ben. Ott volt felesége, gyerekei nem lettek. Kint is végig mint banktisztviselő dolgozott. A Géza 1948-1949 körül halt meg Olaszországban. Volt egy fia, de már ő sem él. Se Géza, se Imre nem folytatta azt a fajta vallásosságot, amit otthonról hoztak.

Aztán volt a Róza, aki Nagykanizsán élt, ők aztán feljöttek Pestre a holokauszt előtt. A KISOSZ [A Kiskereskedők Országos Szervezete 1946-ban alakult. – A szerk.] egy éttermében dolgozott, azt bérelték, és ők voltak az üzletvezetők. A férje, Koch Géza Pesten halt meg. Róza bujkált, illetve a gettóban volt. Volt egy lányuk, aki férjhez ment Miskolcra, ott született egy kislány, Ági, és a mamával együtt Auschwitzba deportálták, ott meg is halt. Volt egy fia is, az Imre, ő itt volt vele, Pesten, 1956-ban kiment, ma is kint él Ausztráliában. Róza már meghalt az 1950-es évek elején.

A következő gyerek a Sári néni volt. Ő Győrben élt, Gráner Jánosnének hívták. A Híd utcában laktak, ott, ahol az ortodoxok. Ők nagyon vallásosak voltak, fűszerüzletük volt a Híd utca 6. szám alatt. Velük mindig együtt voltunk. Náluk abszolút kóser koszt volt [lásd: étkezési törvények], szombaton nem nyitották ki az üzletet. Minden ünnepet az előírásoknak megfelelően megtartottak. A családok között volt egy ilyen munkamegosztásféle: Ros Hasóne első napján az ebéd mindig nálunk volt az egész családnak. Sári magához vette egy másik testvérét, a Katit, aki nem ment férjhez. És a legfiatalabb fiút, az Andort, is ő nevelte. És volt még egy testvérük, a Jolán, aki Tatára [Tata nagyközség volt Komárom-Esztergom vm.-ben, 1920-ban 6500 főnyi lakossal. – A szerk.] ment férjhez; a férje nevére nem emlékszem. Nekik is fűszerüzletük volt, és két gyerek volt. Az egész család elpusztult Auschwitzban. És volt még egy testvér, az Abelesz József. Mindegyik fiú Angyalra magyarosította a nevét még a háború előtt. Én már Angyal Zsuzsannának születtem.

Az apám könyvelést tanult a győri kereskedelmi főiskolán. [Győr – Győr vm., 1920 után Győr, Moson és Pozsony vm. székhelye, lakosságának száma a 19. század végétől rohamosan emelkedett (1890-ben 22 800 fő, 1910-ben 44 300 fő, az 1920-1930-as években pedig már 50-51 000 fő). Székhelye a vármegye közigazgatási intézményeinek és hivatalainak, pénz- és hitelintézetek székhelye, vasúti csomópont, dunai kikötő, virágzó gyáripár (vagon- és gépgyár, szeszgyár és szeszfinomító, légszeszgyára, viaszosvászongyár, szövőgyár, Taussig-gyár, gazdasági gépgyár, cukorka- és bisquit-gyár, bőrdíszműárugyár, Zeiss-féle optikai gyár, 2 olajgyár, 3 gőzmalom, gyufagyár, selyemfonó stb.). Iskolák: bencés főgimnázium; áll. reál-gimnázium, két (1930-ban már három) tanítóképző, áll. felsőbb leányiskola, felső kereskedelmi iskola, 1910-ben még csak három, 1930-ban már öt polgári iskola (köztük leányiskola is), női kereskedelmi

tanfolyam, állami fa- és fémipari szakiskola, iparos- és kereskedő-tanonciskola (1930-ban már két-két iparos- és kereskedőtanonc-iskola). – A szerk.] Utána a Sztár-garázsba ment dolgozni. Ez volt ez egyetlen garázs Győrött. Ők üzemeltették a győri autóbuszokat. Tehát nem úgy volt garázs, hogy javított, hanem az összes győri autóbusz az övék volt, ahol volt javítóműhely meg minden az égvilágon. Ennek két zsidó tulajdonosa volt, a Csillag és a Linkei, apám meg gazdasági igazgató volt – most úgy hívják –, akkor főkönyvelőnek hívták.

Anyukám 1904-ben született. Egermann Adélnak hívták. Ő érettségizett itt, Győrben. Aztán persze sosem dolgozott, csak otthon tartotta a háztartást, nem volt alkalmazottunk. Rengeteget járt a piacra, közel volt hozzánk, úgy hívták, hogy a kispiac, oda jártunk hét közben, aztán hétvége előtt bejártunk a nagypiacra, mert minden héten pénteken liba volt véve. Anyám a Győri Zsidó Nőegyletnek a tagja volt. Ők tulajdonképpen segélyezéssel foglalkoztak. Csináltak Hanuka-estet a gyerekeknek, akkor ott a Zsidó Nőegyletnél volt a zsidó öregek otthona is, azoknak szervezték a széderestét, az ünnepi esteket.

Mi a zsidó környéken laktunk, a Kossuth Lajos utca 26-ban, a zsidó templommal és a zsidó iskolával szemben, a Zsidó Nőegylet melletti házban. A nagymama is hozzánk költözött. Persze velem lakott egy szobában. Állandóan velem römizett. A Kossuth Lajos utcai házban összesen két szobánk volt meg konyhánk, és ott közös vécé volt, és fürdőszoba nem volt. A díványon aludtam én, a két ágy előtt, és a másik szobában volt az ebédlő. A konyhában volt egy sparhert, vaságy meg kredenc, arra emlékszem, mindig ott lettem fürdetve, és egyszer ráestem a forró sparhertre és az egész, mind a két kezem tenyere húsig leégett. Ebben a lakásban rengeteg könyvünk volt. Volt Biblia, és a zsidó könyvektől kezdve a pöttyös regényig minden. A háztulajdonos zsidó volt. Egy ilyen köves udvar is volt, és ott volt a Krausznak – ő volt a tulajdonos – a szatócsüzlete. A zsidó iskola is ott volt, én oda jártam iskolába.

Pénteken, mielőtt gyertyagyújtás volt, akkor hazamentünk a nagymamához, amíg nem lakott velünk. A péntek este úgy volt, hogy anyám meggyújtotta a gyertyát, kettőt; minden pénteken este volt bárhesz, és nálunk egy héten háromszor tészta volt. Pénteken is mindig tészta volt ebédre, vacsorára pedig hús, általában liba. Apám dolgozott. Mire már hazajött, addigra meg volt terítve, és már vacsorához ültünk. Volt úgy, hogy a libamáj volt kisütve, akkor töpörtyű, és abba a zsírba a krumpli belenyomva, én ezt nagyon szerettem. Akkor anyám sütött egy kuglófot, és szombat reggelire mindig kuglófot ettünk. Sokszor sóletot csinált a szombati ebédre; a Kossuth Lajos utca közel volt ahhoz a részhez – a Híd utcához –, ahol az ortodoxok laktak, a nagyon vallásosak, akik minden nap jártak a templomba, mikvébe; ott volt zsidó pék, és akkor a sütőbe betettük a mi sóletünket is és kész. Kenyeret is ott sütöttünk mindig. Én nem jártam iskolába szombaton, mert zsidó iskolába jártam, és szombaton templomba mentünk az iskolával.

Mi minden vasárnap jártunk ki apámmal a temetőbe apám szüleihez, én voltam a kőfelelős [lásd: temető], és hazafelé mindig úgy jöttünk, hogy fölmentünk a Híd utcába a Sári nénihez, ott leültünk 10-15 percre, és úgy mentünk haza. Minden szombaton ebéd után nálunk volt a család, együtt az összes élő testvér, akik Győrött laktak. Sütemény volt mindig, mert azt megették nálunk szalvétáról, mást nem. A Sáriéknál volt mindig a szédereste, és akkor a Géza mindig hazajött Olaszországból, Imre sajnos nem jöhetett haza, mert katonaszökevény volt, ő telefonált. Amikor a széderestének ahhoz a részéhez értünk, hogy most bejön a fiú, akkor a Géza bácsi mindig megjelent. Ajándékkal, mindennel. Az egész család ott volt együtt. Amíg az Abelesz nagypapa élt, ő

olvasta a Hagadát. Tudom, hogy volt külön étkezéslet, meg rengeteget kellett Pészah előtt takarítani [lásd: homecolás]. Amikor a nagypapa meghalt, a Sári férje vette át a szerepét. A maceszgombóc leves után volt tyúkhús almamártással és reszelt krumplival, és anyám mindig csinált tortát maceszlisztből. A Kol Nidré [lásd: Jom Kipur] előtti este a vacsora is mindig a Sári néniéknél volt, és amikor kiment az ünnep, a böjttörő vacsora is. Mindenki böjtölt, a templomban voltunk egész nap [Böjttörő: az a vacsora, amellyel megtörik, azaz befejezik a 25 órás böjtöt. – A szerk.]. Mentünk együtt. Birsalmába szegfűszegeket szúrtunk, és amikor már nagyon éhesek voltunk, ezt szagolgattuk. A Hanuka is szép volt, azt azért szerettem különösen, mert akkor kaptam ajándékot. Hol játékot, hol ruhát, hol könyvet, mindenfélét. A Híd utcában volt a sátor felállítva az udvarban [lásd: Szukot, sátoros ünnep; etrog]. Az egész család belefért, a lulávvval meg mindennel. Abban a házban 99 százalékban, de lehet, hogy 100 százalékban zsidók laktak csak, vallásos zsidók. A Rosenbergekre emlékszem pontosan, Fischerékre.

Nyaranként Balatonalmádira jártunk nyaralni. Anyámék a Lili testvérével, na meg a férjével, meg apám, anyám mentek le, és én is mindig lent voltam egy hétig. Ott azon a részen, Győrhöz közel esik. A többi időt a nagymamánál töltöttem. Otthon beszéltünk németül. Anyám tanított engem, aztán az iskolában is tanultunk. És mikor apám ugye a Sztár-garázsban dolgozott, minden kedden ment autóbusz Bécsbe, és ha volt üres helye, akkor mindig kimentem anyámmal Bécsbe anyám nagybátyjához, a Resowsky Bélához, mert ő ott élt. És akkor minden kedden mentünk – ha volt üres hely –, addig, míg nem jártam iskolába.

Elemibe a zsidó iskolába jártam, utána négy gimnáziumot jártam és utána négy kereskedelmit, ott érettségiztem a felső kereskedelmi lányiskolában [lásd: kereskedelmi iskolák]. Végig jártam hittanra, és minden szombat délután templomba, mivel szombaton tanítás volt, ez nem zsidó gimnázium volt, mert Győrött az nem volt, csak elemi iskola. Szombat délután a templomban a földszinten ültünk, jobboldalt a lányok, baloldalt a fiúk. Mi már nagylányok voltunk, 14 meg 15 évesek. Utána ott volt egy kultúrterem, és akkor az természetes volt, hogy oda mentünk, ott társasjáték, táncoltunk gramofonra, minden, szóval ez adta a társaságot.

Nálunk egy nagyon híres rabbi volt, a dr. Roth Emil. Jártam zsidó ifjúsági társaságba, aminek ő volt a vezetője. Mint fiatal arra emlékszem, hogy legtöbbször a család, az emberszeretet és maga a zsidóság története volt a tanításaiban. Jártam hozzá órákra is. Most így utólag az is fölmerült bennem, mert ő akkor nem beszélt arról, hogy cionizmus, de szerintem ez egy cionista mozgalom volt, mert beszélt Palesztináról, és hogy egyszer az lesz majd a zsidók országa. De akkor még ez egy álom volt. Tanultunk hórázni, énekelni zsidó énekeket. Rengeteget voltunk együtt, minden Hanukakor szavaltam, gyertyát gyújtottunk, trenderlivel játszottunk, persze dióban, és mindig hóráztunk. Nagyon szeretünk járni ide, a fiúk-lányok együtt voltak. Tulajdonképpen így alakult ki az a társasági élet, zsidó lányok és fiúk együtt. Amikor én gimnáziumba kerültem, akkor is megmaradt ez a zsidó társaság, akkor is kijártam ide, a Roth Emilhez ezekre a baráti körökre meg előadásokra meg ünnepségekre. Mindenfelé eljártunk. 1939-ben a győri strandra zsidók nem mehettek be, akkor eljártunk együtt kirándulni meg a Rábára fürödni.

Amikor 1940-ben a gimnáziumból átkerültem a kereskedelmibe, egyetlenegy zsidó maradtam kilencven közül [lásd: zsidótörvények Magyarországon]. Meg kell hogy mondjam, hogy az osztályban senki nem bántott, egyetlenegy lány, a Szili Márta köpött le. De a szó igazi értelmében leköpött. Barátnőm, iskolatársam, sok nem zsidó volt, mert végül egyedül maradtam. Nem hitték el

rólam, hogy zsidó vagyok, soha. Egyszer majdnem fegyelmet kaptam, mert mikor kereskedelmibe jártunk, én is jártam hittanra, kötelező is volt. Egy osztálykönyv volt, és az Ulmann, a hittantanár odaadta nekem, hogy légy szíves, vidd át a katolikusokhoz, és akkor mondom, hogy az Ulmann tanár úr küldte. Akkor elkezdett velem kiabálni, hogy miért űzők gúnyt az Ulmann tanár úrból. Ránéztem, mondom, hogy én, miért űznék gúnyt? Hogy miért mondom, maga nem zsidó, miért csinál itt ilyet? És akkor az osztálytársamnak kellett igazolni, hogy zsidó vagyok, mert olyan cirkuszt csinált.

Ha nem jönnek a törvények, óvónő akartam volna lenni, de nem lehettem. A felső kereskedelmi iskolába mentem, és könyvelési versenyt meg gyorsíróversenyt nyertem. Effektív nem akartam könyvelő lenni, eszemben sem volt, de apám könyvelő volt, és így kerültem aztán erre a területre.

Anyám testvérének a férje Katona György volt, és volt neki egy műszaki üzlete Győrött. A zsidótörvények miatt elhelyezkedni sem tudtam máshol. Apámat is elbocsátották a Sztárgarászból, és a szén- és fakeskedő Mendelsonéknál helyezkedett el, a deportálásig ott dolgozott. Én ebben a műszaki üzletben mindent csináltam. Ketten voltunk, a nagynénim meg én. Gépszíjat mértem, gépolajat, gépszírt árultam, abszolút megtanultam azt a szakmát. Könyveltem, pénztárt vezettem, mert a nagynénim férjét elvitték munkaszolgálatra. Itt maradt egy kislánnyal, én ott dolgoztam, segítettem neki egészen addig, míg hát azt be nem kellett zárni.

Amikor a németek bejöttek március 19-én [lásd: Magyarország német megszállása], az apám kórházban feküdt, nagyon beteg volt. Abba betegedett bele, hogy amikor jöttünk egy vasárnap a temetőből – az apámon semmi se volt, ami zsidóssá tette, semmi, még kalap se volt ott nála, mert volt nála kis kápedli, azt föltette a temetőben. Na és jöttünk ott szigetben, a zsidók ott laktak. Leugrottak a németek, megállították a tankjukat, az egyik leugrott, és úgy megpofozta, hogy elesett a földre. Akkor utána beteg lett, kórházba került, operálták.

Ez időben mi a Visinger sétány 12-ben laktunk, és ezt a lakást egy vagy két hét után lefoglalták a németek. Már apám kórházban volt, énnekem kellett otthon lenni, és én akkor keresztényekhez költöztem. Utána a lakásunk védetté vált, kitették a cédulát, hogy a németek által lefoglalva, és rajta a hitleri bélyegző. Végül is ott maradhattunk, semmi problémám nem volt, soha senki be nem csengetett. Mikor a gettóba kellett menni, akkor lezártuk. Bútort nem vihettünk ki semmit, mert őáltaluk lefoglalt lakás volt. De állítólag, ahogy mondják, soha nem költöztek be. Mi a háború után nem költöztünk oda vissza. Csak lefoglalták. Csak a telefont keresték. Aztán mikor a gettóba kellett menni, a Híd utcába, a Sári néniékhez mentünk, az egész család ott lakott, mert az ő eredeti lakásuk már a kijelölt gettón belül volt. [Randolph L. Braham írja: „A győri gettó Győrszigeten jött létre. Épületekből állt mintegy 430 helyiséggel, amelyekben azelőtt mintegy 1200 ember élt. Az itt összezsúfolt több mint 5600 zsidó közül mintegy 1000 fő volt nem helybéli.” (R. L. Braham: A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon, ford. Szentmiklósi Tamás, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003.) – A szerk.]

Én őszintén mondom, nem tudtuk, hogy mi történik. Azt mondták, hogy Svájcba viszik az embereket. A Simor téren gyülekeztünk, onnan kivittek a barakkokba, az egy ilyen tanonciskola Győrben. És ott volt egy Tatai nevezetű kakastollas csendőrszázados, s az mindenáron el akart szöktetni, el akart venni feleségül. Debrecenben voltak földbirtokosok a szülei. Sohase felejttem el, egy piros autója volt, és abba a barakkrészbe, ahol mi laktunk, az egész család egy szobában, oda soha németet nem engedett be. Ő minden nap vagy tízszer eljött hozzánk. Anyám cigarettázott,

Mirjam cigarettát szívott, minden nap meghozta a cigarettáját. Volt júniusban a cseresznye, eper, minden, hozta nekem meg a nagynéni kislányának a gyümölcsöt. Csokoládét, mindent. Én minden nap írtam a Palinak levelet – föladta, ő tudott róla. Könnyörgött, hogy ekkor és ekkor menjek ide, itt áll autóval, és lemegyünk Debrecenbe a szüleikhez, vannak papírok, elvesz feleségül és megment. Mondom, nem megyek, csak akkor, ha a szüleimet is. Azt mondja, azt nem tudja. Mindannyian együtt voltunk, a nagymama is és az egész család. Mikor vagoníroztak, alumíniumvödröt kettőt, hogy az legyen a vécé, egy zománcvödröt, abban adott be vizet, meg még egy kanna vizet, meg négy-öt kenyeret, és akkor is még azt mondta, ha akar, viszem. Mondtam, hogy nem.

És az érdekessége az a dolognak, hogy én már azt se tudtam, hogy néz ki. 1945 után, mikor én a Jutkával állapotos voltam, Győrben, a Baross utcában elélem áll egy férfi, borzalmas barna ruhában. Amikor uniformisban volt, még csendőrnek mutatott valahogy. Összezsapja a kezét, azt mondja, nem várt meg? Mondom, miért kellett volna magát megvárni, azt se tudom, ki maga. S akkor mondja, hogy ki. Mondom, te jó Isten, hogy néz ki maga ebben a ruhában – s elkezdtem nevetni. Aztán kaptam én és anyám egy papírt igazolásra, hogy a Tatai így és így segített [lásd: Igazolások a második világháború után Magyarországon]. Nagyon nehéz volt döntenem, végül is minket ő küldött Auschwitzba. Abban megállapodtam a férjemmel, az anyámmal, hogy velünk ezt és ezt tette – mert minket étellel-itallal, mindennel ellátott, a Palinak bakancsot küldött, postát, mindent –, hogy mással mit, mi nem tudjuk. Fölmentették, és feljött egy nagy virágcsokorral hozzánk. Akkor ismerte meg a Palit, bemutatkozott, és elmondta hogy ő volt, aki elküldte a postát meg minden, és aztán soha többet nem is hallottunk róla. Az anyám azt szokta mondani, hogy minden gajnak [gójnak] van egy zsidaja.

Minket véletlenül deportáltak, mert Amerika fizetett, a Roth Emilért pénzt adtak, és úgy volt, hogy minket nem deportálnak. Kassán a határon álltunk is három napig, mert a vagonszám a németek listáján nem volt rajta. És azt mondták, ha már itt vannak, menjenek. És akkor helyettünk Kiskunhalasról vittek három vagy négy vagonnyi embert Ausztriába, családi, Familienlagerbe. A Roth Emilt meg minket pedig Auschwitzba. [Randolph L. Braham: „A sors különösen kegyetlen játékot űzött a győri zsidóság nagy részével. Úgy volt, hogy ők is haszonélvezői lesznek az Eichmann és Kasztner között létrejött megegyezésnek (lásd: Kasztner vonat), melynek értelmében 30 000 zsidót – 15 000-et Budapestről és 15 000-et vidékről – »félretettek« volna az ausztriai Strasshofban, s további sorsuk az »emberéleteket áruért« misszió kimenetelétől függően alakul. A szerelvényekért felelős Scharführer azonban az őket szállító vonatot megszokásból Kassára irányította, ahonnan nem Ausztriába, hanem Auschwitzba kerültek.” (R. L. Braham: A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon, ford. Szentmiklósi Tamás, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003.) Strasshof egy Bécs melletti tábor volt, ahol kelet-ausztriai ipari és mezőgazdasági üzemekben dolgoztatták az oda irányított mintegy húszezer embert. A munkaadókon és munkavezetőkön múlt, hogy milyen bánásmódban részesültek. Mintegy háromnegyed részük – köztük idősek és gyermekek is – túlélte a deportálást. – A szerk.]

Úgy voltunk egy sorban Auschwitzban, hogy anyám, én, a nagymamám, ez a Lili nagynénim és a kislánya, és a nagymamámnál vágták le a sort, azok mentek gázba, és én anyámmal mentem dolgozni. Anyámmal is jöttem haza, ő életben maradt.

A férjemet Grüngold Pálnak hívták, 1949-ben magyarosított [lásd: névmagyarosítás], és akkortól lett Gábor. 14 éves voltam, amikor megismerkedtünk. Az ifjúsági társaságban ismerkedtünk meg,

és első szerelmem volt nekem, nem is volt más udvarlóm. Az anyám nem akart hazajönni a deportálás után, mert Imre, az apám testvére, aki kint élt Sidneyben, ki akart vitetni bennünket, de én nem voltam hajlandó, mert megtudtam, hogy ő él. 1945 decemberében volt az esküvőnk zsinagógában [lásd: házasság, esküvői szertartás], az akkor hazajött zsidó fiatalokkal együtt egy ilyen közös esküvő volt. Ez volt az első győri zsidó esküvő a borzalmak után.

Pali 1922-ben született Budapesten, de Győrött éltek. Árva gyerek volt, meghalt az édesapja. Budapesten az Orion-gyárban [1924 óta: Orion Villamossági Rt., 1925-ben kezdték meg a rádiógyártást „Orion” márkaneven. A gyár elődje az 1913-ban alapított Magyar Wolframlámpagyár Rt. volt. – A szerk.] volt munkás, és tüdővészben meghalt. Ott maradt az édesanyja két gyerekkel, a férjével meg a kislánnyal, és akkor leköltöztek Győrbe. Ott az édesanyja „háztartási alkalmazott” volt, mert az egész család dolgozott, és ő maradt otthon, mosott, főzött, takarított, minden a családra, hogy élhessen ott a két gyerekkel. A férjem leérettségizett Győrben úgy, hogy egy gazdag zsidó fizette, a Deutschék, akiknek volt egy nagy drogériájuk, a Hattyúüzlet. Nem tudott tovább tanulni, mert zsidó volt. A Deutschék taníttatták volna, de már nem a pénzen múlt. Mivel ő családfenntartó volt, leszerelték a munkaszolgálatról, és elhelyezkedett a Lövi-féle üvegcsiszoldában mint üvegező és tükörfoncsorozó. Őt csak akkor vitték el, amikor a gettó lett, akkor elvitték Úrkútra [Veszprém vm.], és ott egy mangánbányában dolgozott. Nem volt az országon túl, ő végig ott volt Úrkúton. Aztán 1952-ben vagy 1953-ban jelentkezett a Közgazdaságtudományi Egyetemre. Fölvették, 1954-ben Pestre jött dolgozni, ide nevezték ki az ÜVÉRT-hez vezérigazgatónak. Közbejött az 1956, és 1957/58-ban folytatta csak az egyetemet, és úgy doktorált le, hogy pár évet kihagyott.

Ők nagyon vallásos család voltak, ő is annak lett nevelve. De a háború után, mivel senkije nem maradt, még egy unokatestvére sem, akkor annak ellenére, hogy templomban esküdtünk meg, azt mondta anyámnak, hogy egy kérése van, hogy őt nem zavarja, ha én és ő eljárunk templomba, de ő nem, mert ha lenne Isten, akkor az nem létezik, hogy ilyen sorcsapás őt érje, hogy senkije nem maradt. Hát én jöttem vissza egyedül az összes ismerőse közül.

Nagyon szegényesen éltünk ez elején. Az összes berendezésünk három matrac volt a földön és egy ovális étkező, ebédlőasztal, slussz-passz, ez volt a lakás. Februárban állapotos maradtam a Jutkával, és novemberben megszületett. Otthon szültem mind a két gyereket, bába nénivel meg anyámmal meg orvossal. A Jutkát 1946-ban, Marit 1950-ben. Egészen 1954-ig Győrben maradtunk. Előbb a férjem jött fel, aztán mi 1955-ben utána. Az anyámmal együtt laktunk egészen a haláláig, 1964-ig. Egy pillanat alatt halt meg édesanyám szívinfarktusban. Amíg élt, nevelte a két gyereket, és a mi háztartásunkat vezette, úgyhogy teljesen levette a vállunkról ezt a gondot. Apám halálát sohasem tudta feldolgozni. Apám Bergen-Belsenben halt meg, a felszabadulás előtt két nappal.

1945 után a Katona György [az anyai nagynéni férje] visszajött a munkaszolgálatból, és én ugyanoda mentem vissza dolgozni. Egészen rövid ideig. Aztán mikor férjhez mentem és állapotos maradtam, akkor eljöttem tőle, mert nagyon csúnyán viselkedett velem. Elmentem a kereskedelmi bankba, de mikor meglátták rajtam, hogy állapotos vagyok, azonnal kirúgtak, akkor a zsidó hitközségnél helyezkedtem el mint gyors- és gépíró, aztán ott megalakult a Joint, s akkor a Jointnál voltam gyors- és gépíró. A Joint pénzt osztott, csomagot. A Fleischman Elek volt a rasekol, és ő volt egyben a Joint elnöke. Rendesen eljártunk a templomba. Az államosításig dolgoztam ott. Utána egy

vállalatnál dolgoztam, aztán a Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezeténél. A Ruházati Bolt Vállalatnál voltam személyzeti és munkaügyi vezető, de pártonkívüli, és akkor végeztem társadalmi munkát is, és azok agitáltak meg, és akkor léptem be a pártba. 1951-ben léptem be, még Győrött.

A munkahelyemen mindenki tudta, hogy zsidó vagyok. Akkor is keresztények bűjtattak, mikor Oroszországban volt a zsidó orvos-per [lásd: orvosper], mert az ÁVH el akart vinni. Volt egy asztalos, Szalai Gyuri, aki engem elbűjtatott, úgy, hogy hozzánk feljött lakni – akkor már megvolt a két gyerek –, hogy majd ő ajtót nyit. És akkor nem engem vittek el, hanem a Lusztig Nácit, aki akkor rasekol volt Győrben. A munkahelyemen soha nem éreztették velem azt, hogy én zsidó vagyok. Én már 77. évemben vagyok, és a munkatársaimmal, van nyolc-tíz, keresztények, tíz meg húsz évvel fiatalabbak, minden hónapban találkozunk, és én vagyok az egyetlen zsidó.

A zsidóság számomra fontos maradt mindig. Böjtöltem Jom Kipurkor, de dolgoztam. Ha én otthon maradok, akkor kirúgnak. Addig, amíg anyám élt, annak ellenére, hogy a szakszervezetben dolgoztam, már Pesten, a Kol Nidré estére elmentem a templomba a Dohány utcába. Minden évben. A férjem nem jött be, megvárt bennünket, kint sétálgatott, de be nem jött. Mindig azt mondta, ha valami bajod lesz, kirúgnak az állásodból, agyonverlek. De persze nem volt semmi probléma.

A gyerekeinknek elmeséltük az életünk történetét, amikor az „Anna Frank naplójá”-t játszották a színházban, elvittük oda őket. Mindenről tudtak, de nem lettek zsidónak nevelve. Amikor a férjem meghalt, az unokám odatérdelt mellém, és azt mondta sírva, hogy neki van egy nagy kérése. Mondom, mi? Azt mondja, hogy ő tudja, hogy a nagypapa mit érzett, de nagyi, ne felejtsd el, hogy a nagypapa is zsidónak született és zsidónak halt meg, zsidó temetőben legyen eltemetve.

Az 1980-as években volt az első alkalom, hogy Izraelben jártam. Mi úgy kerültünk ki, akkor még nem volt Izraellel semmiféle diplomáciai kapcsolat, de nagy protekcióval a belügyben sikerült elintézni, hogy az útlevélbe kaptam kiutazási engedélyt én is és a férjem is. A svájci nagykövetség adta a vízumot ilyen külön lapra. De az sohasem merült fel bennem, hogy elmenjek itthonról. Az a társaság, amelyikkel akkor ott jártunk, és akik közül sokan kimentek Izraelbe, azok vitettek ki bennünket tulajdonképpen. De mi amúgy nem foglalkoztunk Izraellel. Aztán végül is háromszor voltunk kint Izraelben a férjemmel.